

ნათელა მუზაშვილი

თსუ არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი,
თბილისი

natelamuza@yahoo.com

მარინე ოსაძე

თსუ არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი,
თბილისი

marineosadze@mail.ru

საკვანძო სიტყვები: დიალექტური ლექსიკა, ტერმინოსაცავი,
ტერმინობანკი, ტერმინდიალექტი.

დიალექტურ ტერმინთა მომზადება ქართული ტერმინობანკისათვის¹

დღეს, XXI საუკუნეში, საოცრად სწრაფი ცვლილებებია ყველა სფეროში. ამა თუ იმ დარგის განვითარებაც, გარკვეულწილად, ამ ტემპის შესაბამისია. ბუნებრივია, ენაც, როგორც ცოცხალი ორგანიზმი, ვერ აღმოჩნდება ამ პროცესების მიღმა, იცვლება ენის ლექსიკაც. დღეს ენა საფრთხის წინაშეა. ამას მრავალი მიზეზი განაპირობებს. ერთ-ერთი საშიშროება მოჭარბებული უცხო სიტყვების შემოღინებაა. არავისთვის უცხო არ არის ის ტერმინოლოგიური სიჭრელე, რომელიც ქართულ ენაში შეინიშნება. უხვად მკვიდრდება უცხოენოვანი ტერმინები, რომელთაც ენა შესაბამის სალექსიკონო ერთეულებს ვერ ახვედრებს.

ქართული ენა უძლებდა საუკუნეებს, ინარჩუნებდა მისთვის დამახასიათებელ თავისებურებებს, აგრძელებდა მდიდარ ტრადიციებს, ენას არ აღარიბებდა და ხშირად უცხო ენებიდან შემოჭრილი სიტყვების ეკვივალენტებად დიალექტურ ლექსიკას იყენებდა, ლექსიკას, რომელიც ენის არტერიას წარმოადგენდა. დიალექტური ლექსიკა ჯერ კიდევ ძველ მწერლობაშია ასახული, შემდგომ სულხან-საბა ორბელიანის, ნიკო და დავით ჩუბინაშვილების ლექსიკონებში. გვახსოვს, რა დიდი მისია დააკისრეს დიალექტურ ლექსიკას მე-19 საუკუნეში სამოციანელებმა. ილია ჭავჭავაძე ხელმძღვანელობდა ხალხური

¹ იხ. დათეშიძე, მუზაშვილი, ოსაძე 2018: 46-52.

საუნჯის შეგროვებას, რაც გახდა საფუძველი სალიტერატურო ენის სრულყოფისა. ილიას დაწყებული საქმე გაგრძელდა მე-20 საუკუნეში. დიდი რყევა შეეხო ენასაც, კიდევ ერთხელ გახდა საჭირო მეცნიერთა და მთელი საზოგადოების ერთობლივი მოღვაწეობა ენის გადარჩენისათვის. მიუხედავად ინტენსიური მუშაობისა, ტერმინოლოგიური ლექსიკის უკმარობა აშკარა იყო, განსაკუთრებით ტექნიკის დარგში. 1921 წელს შექმნილმა სამეცნიერო საბჭომ (თავმჯ. ივ. ჯავახიშვილი) ძირითად საქმიანობად ტერმინოლოგიური მუშაობა დაისახა. იქმნებოდა ახალი ტერმინები. ტერმინოლოგიის სრულყოფა ხდებოდა არამარტო ქართული სალიტერატურო ენის ბაზაზე, არამედ მის მნიშვნელოვან ნაწილს წარმოადგენდა დიალექტური ლექსიკა¹.

დიალექტური ლექსიკა ტერმინოლოგიის მრავალ დარგში შევიდა, მაგრამ ბუნებრივია, უნდა გამოვყოთ ისეთი დარგები და ქვედარგები, რომლებიც ძირითადად სოფლის მეურნეობასთან არის დაკავშირებული. ტერმინოლოგიურ სისტემაში ტერმინთა მიგრაცია ხშირია. დიალექტებიდანაა შემოსული: *ლილვი, ბაზო, ბუჯერი, ტაბუცი, თოში, ფუჟვა, ღარკავი...* დღესაც, როცა საოცარი სისწრაფით, განუკითხავად შემოდის უცხო სიტყვები, მათი ეკვივალენტების წყაროდ უმჯობესია დიალექტური ლექსიკის გამოყენება. სწორედ ამ თვალსაზრისით წარვმართავთ ჩვენს მუშაობას. უცხო სიტყვების უხვად დამკვიდრება ტერმინოლოგიაში გაუმართლებელი გზაა. სწორედ ამ დროს უნდა გავააქტიუროთ დიალექტური ლექსიკა, რომელიც საკმაოდ მდიდარ ფონდს წარმოადგენს. ამგვარი მუშაობა განყოფილებისათვის უცხო არ იყო. ვუკოლ ბერიძემ ჯერ კიდევ 1912 წელს პეტერბურგში გამოსცა „სიტყვის-კონა იმერულრაჭულ თქმათა“, ნ. მარის რედაქტორობით. ეს არის პირველი ქართული დიალექტოლოგიური ლექსიკონი, რომელიც ასახავს ქართული ენის ორი დიალექტის (რაჭულისა და იმერულის) ლექსიკურ თავისებურებებს. ამ ლექსიკონში თავმოყრილია ნაგებობის ცალკეული ნაწილების, საყოფაცხოვრებო, სამიწათმოქმედო და სხვა სასოფლო-სამეურნეო მანქანათა, მრავალნაირ დაავადებათა და მათთან დაკავშირებული შელოცვების, ყოფითი სინამდვილის მრავალფეროვანი მასალის ამსახველი დი-

¹ დიალექტური მასალის ტერმინთა შემოქმედებაში გამოყენების შესახებ იხ. ამავე კრებულში: ლია ქაროსანიძე, „სიტყვარი - პირველი ქართული ტექნიკური ლექსიკონი - 100 წლისა; სოფიკო ჭაავა, ტერმინოლოგიის შემუშავების პრინციპები და მათი დაკანონების პროცედურა 1918-1923 წლებში (საარქივო მასალების მიხედვით).

ალექტური ტერმინები (ბერიძე 1912).

დიდი იყო პეტერბურგის ქართველოლოგიური სკოლის წვლილი ქართული ენის მეცნიერული კვლევის საქმეში. უპირველეს ყოვლისა, ქართველი მეცნიერები ზრუნავდნენ ჩვენი ენის სიტყვობრივი საგანძურის გამოვლენისა და გამომზეურებისათვის. სრულიად შეუსწავლელი იყო ქართული ცოცხალი მეტყველება, დიალექტური ლექსიკა. სწორედ ვუკოლ ბერიძე იყო ის ქართველი მეცნიერი, რომელმაც პირველად დაიწყო დიალექტოლოგიური მოღვაწეობა.

დიალექტებზე მუშაობა შემდგომაც გრძელდებოდა ტერმინოლოგიის განყოფილებაში. რ. დამბაშიძის მიერ დამუშავებულია ინგილოური დიალექტი, თ. სალარიძე ამუშავებდა ქართლურ დიალექტს (დამბაშიძე 1988; სალარიძე 1988).

საბედნიეროდ, საქართველოს კუთხეებმა გეოგრაფიული და ეთნოგრაფიული თავისებურება კარგად გამოხატა ტერმინოლოგიაში. დიალექტური ლექსიკა თემატურად მრავალფეროვანია, მრავალი დარგის ცნებების შესატყვისი შეიძლება მოიძიოს თავის მდიდარ და ამოუწურავ საბადოში. ეს დარგებია: სოფლის მეურნეობა, ბოტანიკა, სამედიცინო, სამშენებლო, საზღვაო და სხვა. ჩვენთვის, ტერმინოლოგებისათვის, განსაკუთრებით ფასეულია ცალკეულ დიალექტებში შესწავლილი და აღნუსხული დარგობრივი ლექსიკა და არა მხოლოდ დიალექტური ლექსიკონები. მაგ., ძალიან საინტერესოა ელენე ნიკოლაიშვილის სტატია, გურულ დიალექტში მესაქონლეობის ლექსიკის ამსახველი მასალა (ნიკოლაიშვილი 1989); გიორგი ცოცანიძის სტატია მეცხვარეობის ტერმინოლოგიაზე (ცოცანიძე 2018:197-211). სხვა მრავალი ჩვენი განყოფილების საზრუნავი დიალექტური ლექსიკის ტერმინოლოგიური კუთხით დამუშავებაა. ამ მიმართულებით უკვე რამდენიმე ლექსიკონი დამუშავდა, მათ შორის: გურული, რაჭული, იმერული, ქართლური, ვ. ბერიძის იმერულ-რაჭული და სხვ. დღეს უცხო სიტყვათა შემოდილების პროცესის შეჩერების ერთ-ერთი უმთავრესი გზა, ვფიქრობთ, დიალექტური ტერმინებია. საბედნიეროდ, თავდაცვის სამინისტროს დახმარებით შექმნილი პროგრამა საშუალებას გვაძლევს, ჩვენი მუშაობა ამ თვალსაზრისით წარვმართოთ (ქართული ტერმინთსაცავი 2018: 190-198).

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ მრავალი *ტერმინდიალექტი* შესულია სხვადასხვა ტერმინოლოგიაში. მაგ., ტექნიკურ ტერმინოლოგიაში ქართულიდან შესულია *მალი* და *მანა*. *მალი* ქართლურ დიალექტში აღნიშნავს: „ნაწილი, მონაკვეთი ნაგებობისა სვეტებს, ბოძებს

შორის“. ტექნიკურ ტერმინოლოგიაში *მალს* შეესატყვისება пролет. მაგ., *საღუმელე მალი*. *მანა* ქართულ დიალექტში აღნიშნავს მსხვილ წნულს, რომლითაც კეთდება გოდრის, ლასტის ჩონჩხი. *მანას* სინონიმი ტექნიკურში *ჩხირია* (ტექნიკური 1977).

იმერულიდან სოფლის მეურნეობის ტერმინოლოგიაში შესულია: *ახო* – საყანედ გაკაფული ტყე, გვხვდება ეს ტერმინი გეოგრაფიის ტერმინოლოგიაშიც. *ბრელო* – მარცვლეულის გარსის ნაფცქვენი, *აყალო* – იგივეა, რაც თიხა (იმერული), შესულია სოფლის მეურნეობაში. *ანჩხლი* – *მცენარე* – შესულია ბოტანიკის ლექსიკონში (მაყაშვილი 1961).

ენათმეცნიერების ინსტიტუტის სამეცნიერო ტერმინოლოგიისა და თარგმნითი ლექსიკონების განყოფილებაში იქმნება ქართული ტერმინთსაცავი, ტერმინთბანკი, შესაბამისად, დიალექტური მასალის ასახვის პრინციპებზეც დავიწყეთ მუშაობა. ჩვენი უმთავრესი მიზანია შევექმნათ ისეთი ბაზა, რომელიც ჩვენც და მომავალ თაობებსაც სრულ წარმოდგენას შეუქმნის ქართული ენის შესაძლებლობებზე და, რაც მთავარია, ადვილი იქნება ამა თუ იმ ტერმინის მოძიება. მაგალითად, გვანტერესებს სახლის თემა და მასთან დაკავშირებული ლექსიკა დიალექტებში. შესაძლებელი იქნება ტერმინთბანკში, მოვძებნით ყველა სიტყვა ამ თემასთან დაკავშირებით: *ფიტონი*, *ქორეთი*, *წინაცალი*, *თავსახლი* და ასე შემდეგ, სიტყვათა ბუდეში შესვლით კი გავიგებთ თითოეულის წარმომავლობასა თუ მნიშვნელობას. მაგალითად, *ფიტონი* – დასტურდება რაჭულ დიალექტში, აღნიშნავს თაროს, რაფას, ბუხრის თაროს. ან კიდევ: *თავსახლი* – რაჭულია და სახლის ერთ-ერთ სახეს აღნიშნავს. ჯარგვალა გურულში მრგვალი ხეებისგან გაკეთებულ სახლს აღნიშნავს (რაჭული 1987).

ტერმინთბანკში არსებული ტერმინოლოგიური მასალა საშუალებას გვაძლევს, შევადაროთ დიალექტებში დადასტურებული სიტყვები სხვა მასალას, მაგალითად, ამ მასალის შესწავლა-გაანალიზებისას ჩანს, რომ გურულში არსებული ტერმინი *აფრა*, რომელიც ფიჭრული სახლის ამოღარული ხის ფიცარს აღნიშნავს, არქიტექტურულ ლექსიკონშიც დასტურდება. არქიტექტურაში *აფრას* ორი მნიშვნელობა აქვს, აქედან მეორე გურულში დადასტურებული მნიშვნელობის მსგავსია: „ერთი ან ორმხრიდან გრძლივად ამოღარული სქელი ფიცარი“ (გურული 2006).

ასევე შეგვიძლია მოვიძიოთ, მაგალითად სამოსი: *კაფთარა*, *ბამბულა*, *ბაგვი*, *ლაბარდა*, *მანინო*, *საგული*, *კერესი*, *ჩაქურა* სამოსის კვა-

ლიფიკაციით იმეზნება, თუმცა, მაგალითად, ბაგვი ფეხსაცმელია, მას ფეხსაცმლითაც ვიპოვით.

ჩვენ მიერ დამუშავებულ დიალექტურ მასალაში უხვადაა საინტერესო პოტენციური ტერმინები სხვადასხვა დარგისათვის, განსაკუთრებით: სოფლის მეურნეობის, მშენებლობის, ტექნიკის, არქიტექტურისა.

შესატყვისები ყოველთვის რთული მოსაძებნი იყო, ამიტომაც მოითხოვდა ის საგანგებო კვლევას, მუშავდებოდა სადისერტაციო თემებად ძველი ქართული თუ დიალექტური მასალები. თანამედროვე ტექნოლოგიები კი საშუალებას გვაძლევს მასალა ისე დავამუშაოთ, რომ ადვილი მოსაძებნი გახდეს, ჩვენ მიერ მოძიებული *ტერმინდიალექტები* განთავსდება *ტერმინთბანკში* დიალექტების მიხედვით (ქართლური, კახური, იმერული, რაჭული, აჭარული, ინგილოური...). მასალის მოძიება შესაძლებელი იქნება დარგებად და ქვედარგებად (სოფლის მეურნეობის, სატყეო, ნიადაგმცოდნეობა, გეოგრაფია... მესაქონლეობა, მემცენარეობა, მეხილეობა..., იარაღები, შენობა-ნაგებობები, საკვები...).

მაგალითად, თუ გვაინტერესებს დერეფნის სხვადასხვა სახეობის სახელწოდებები არსებობს თუ არა დიალექტებში, განმარტებაში აკვრეფთ დერეფანს და ვნახავთ, რომ ქართლურში განასხვავებდნენ ყურიან, ანუ სახლის წინ წამოწეულსა და უყურო დერეფანს.

დღეს, ალბათ, ცოტამ თუ იცის, რომ ქართლურში *თაროს* შესატყვისად *სოლი* დასტურდება: „გამოსაწვავ ქურას ჰქონდა საგანგებო თიხის სოლები, რომლებზედაც ჯამები იდგმებოდა“ (გურული 2006).

დიალექტურ მასალაზე მუშაობისას საგანგებოდ ვინიშნავთ ამა თუ იმ სიტყვის თანამედროვე ქართულ მნიშვნელობას. აღვადგენთ თუ არა ამ სიტყვას, ეს სათუაა, მაგრამ ჩვენ გვეცოდინება, რა გამოიყენება ხალხურ მეტყველებაში ჩვენთვის საინტერესო ცნების აღსანიშნავად. მაგალითად, ფოტოგრაფს ქართლურში *მესურათე* ჰქვია. ეს ტერმინი დადასტურდა შატერაშვილის ლექსიკონშიც; *მოსადილე* – „მუშისთვის სადილის მიმტანი“ (შატერაშვილი 1975) შეიძლება შეენაცვლოს მიმტანს, ოფიციატს; *მეზოლოე* – *მეზოლოვე* – ნიშნავს დამხმარე მეტივეს – შეიძლება გამოვიყენოთ დამხმარე მუშის ნაცვლად. *ანაგული*, *ანაგულა* – აღნიშნავს გულს, შიგნითა ნაწილს, იგი შეიძლება გამოვიყენოთ კულინარიაში შიგთავსის ნაცვლად (починка). *საშუქი* – ბანიდან შუქის ჩასასვლელი შეიძლება ჩაენაცვლოს *ლოკს*. *საწვეთელა* – კვალი სახლის ირგვლივ სახურავიდან წვიმის წყლის ჩასადენად

(ვუკოლ ბერიძე) შეიძლება მიესადაგოს ჯელინ-ს, ბამბულა – დიდბეწ-
ვიანი, ბანჯგვლიანი კი დუტის ნაცვლად შეიძლება დამკვიდრდეს
(რაჭული 1987).

ხშირად ადვილად მოძიების მიზნით დიალექტური მასალა
უკავშირდება ტექნიკურ ტერმინოლოგიასაც. მაგალითად, ტექნიკუ-
რის *მანსარდას* თუ ავკრეფთ, იქვე ვნახავთ მის ქართულურ შესატყვის-
საც, სამტრედეს.

ძიება მნიშვნელობების მიხედვით აადვილებს საჭირო სიტყვის
მოძიებას, მაგალითად, თუ საჭირო გახდა ჯოხით აღსანიშნავი გან-
სხვავებული სიტყვის შერჩევა, ავკრეფთ განმარტებაში ჯოხს. ჯერჯე-
რობით მხოლოდ ორი სიტყვაა: რაჭული *რიკი* და გურული *ლაღა*. შე-
საძლოა, რომელიმე მათგანის გამოყენების საკითხი დადგეს კიდეც.

ასევე შესაძლოა ჩავინიშნოთ ტერმინოლოგიისათვის საინტერე-
სო ზედსართავებიც. მაგალითად, თუ დაგვჭირდა სუსტი, მკრთალი
ან ბაცი მნიშვნელობების აღმნიშვნელი სიტყვების დამებნა. მაგალი-
თად, გურულ *გალას* სწორედ ეს მნიშვნელობები აქვს.

საძიებო სისტემა ერთმანეთთან აკავშირებს დიალექტურ ლექ-
სიკასა და ერთიან ტერმინოლოგიურ ბაზას.

დიალექტური მასალა მუშავდება ისევე, როგორც სხვა, დარგობ-
რივი თუ ძველი ქართულის მასალა, ესე იგი, გამოიყოფა მაწარმოებ-
ლები, აგებულება, სინონიმები, ისტორია, წარმომავლობა და სხვ. მა-
გალითად, ალექსანდრე ღლონტის მოგონება შესაძლოა, ბევრი ჩვენგა-
ნისთვის ცნობილი არ არის, კერძოდ, სიტყვა *სარეველას* ისტორია. *სა-
რეველი* ნიკო კეცხოველს გამოუყენებია თავდაპირველად. ეს სიტყვა
ქართლური დიალექტის კუთვნილებაა. ივ. ჯავახიშვილს ძალიან მო-
სწონებია და შემდგომ გამოუყენებია კიდეც თავის ნაშრომებშიც ნა-
თესში გამორეული ველური მცენარის – *ცუდბალახას*, მნიშვნელო-
ბით. შემდეგ *სარეველი* სამწერლობო ენაშიც გავრცელდა, ოღონდ *სა-
რეველას* ფორმით (ღლონტი 1983).

ასევე მნიშვნელოვანია წარმომავლობაც. ცხადია, ამის გარეშე
სიტყვის აღდგენის, მისი გაცოცხლების საკითხი არ დადგება. ასე რომ,
ქართული *ტერმინთა ნკი* განსხვავებული და უაღრესად საინტერესო
კვლევების შესაძლებლობას გვაძლევს.

ლიტერატურა

ბერიძე 1912 – ვუკოლ ბერიძე, სიტყვის კონა იმერულ და რაჭულ თქმათა, პეტერბურგი.

გურული 2006 – გრიგოლ იმნაიშვილი, გურული დიალექტი, თბილისი, იხ. <https://www.ice.ge/liv/liv/guru.php>.

დათეშიძე, მუზაშვილი, ოსაძე 2018 – ნინო დათეშიძე, ნათელა მუზაშვილი, მარინე ოსაძე, დიალექტური მასალა - ქართული სამეცნიერო ტერმინოლოგიის წყარო, ტერმინოლოგიის საკითხები, III, თბილისი, იხ. <http://termbank.ge/wp-content/uploads/2018/11/krebuli III.pdf>.

მაყაშვილი 1961 – ალექსანდრე მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, თბილისი.

ნიკოლაიშვილი 1989 – ელენე ნიკოლაიშვილი, მესაქონლეობასთან დაკავშირებული ლექსიკა გურულში, დიალექტოლოგიური კრებული, თბილისი.

რაჭული 1987 – რაჭული დიალექტის ლექსიკონი, შემდგენელი ალექსანდრე კობახიძე, თბილისი, იხ. <https://www.ice.ge/liv/liv/guru.php>.

სალარიძე 1988 – თამარ სალარიძე, ალგეთის ხეობის ქართულური, თბილისი.

ტეჭნიკური ტერმინოლოგია 1977 - ტეჭნიკური ტერმინოლოგია (რუსულ-ქართული), თბილისი.

ქართული დიალექტის ლექსიკონი 1981 – ქართული დიალექტის ლექსიკონი, შემდგენლები: თამარ ბეროზაშვილი, მერი მესხიშვილი, ლამარა ნოზაძე, თბილისი.

ქართული ტერმინთსაცავი 2018 – ლია ქაროსანიძე, ირაკლი უჯმაჯურიძე, ემზარ ჯგერენაია, ქართული ტერმინთსაცავი (ელექტრონული რესურსები ტერმინოლოგიური კორპუსისათვის), ტერმინოლოგიის საკითხები, III, თბილისი, <http://termbank.ge/wp-content/uploads/2018/11/krebuli III.pdf>.

ლამბაშიძე 1988 – როგნედა ლამბაშიძე, ქართული ენის ინგილოური ლექსიკონი, თბილისი.

დლონტი 1983 – ალექსანდრე დლონტი, ქართული ლექსიკოგრაფიის საკითხები, თბილისი.

შატბერაშვილი 1975 - გიორგი შატბერაშვილი, თვალადური ქართულის ჭაშნიკი, თხზულებანი: 4 ტომად, თბილისი, იხ. <http://www.nplg.gov.ge>

ცოცანიძე 2018 – გიორგი ცოცანიძე, მეცხვარეობის ტერმინოლოგია, ტერმინოლოგიის საკითხები, III, თბილისი, იხ. <http://termbank.ge/2018/11/krebuli III.pdf>.

Natela Muzashvili

TSU Arnold Chikobava Institute of Linguistics, Georgia

natelamuza@yahoo.com

Marine Osadze

TSU Arnold Chikobava Institute of Linguistics, Georgia

marineosadze@mail.ru

Keywords: Terminology, Dialectal Terminology, Georgian TermBank.

Preparation of Dialectal Terms for the Georgian TermBank

Summary

Dialectal vocabulary is the basis of a terminological system. Terminological work implies making maximal use of linguistic devices, i.e. devices for word production or composition existing in the native language, as the main means for creating a term. The function of affixes in derivational bases (i.e., term-creation devices) is great, and their functions diverge from the meanings in literary language. This means that the affixes become terminological elements and create separate semantic groups.

Beside these linguistic devices, it is widely noted that there is great potential for using dialectal vocabulary in the process of creating terms. This is especially necessary when a term must be brought from one language into another. In this case, it is natural to refer to dialectal vocabulary in order to avoid deriving artificial terms.

Terminologists have always appreciated dialectal vocabulary, and so we have a plethora of dialectal terms spread over the different scientific fields.

These days, it is precisely dialectal vocabulary which must be used to confront the process of the rapid spread of foreign words (alongside other linguistic devices, of course).

The Department of Scientific Terminology along with the Ministry of Defense of Georgia has started a program for creating

Georgian terms that will unify all the terminological resources. There is no doubt that this dialectal system of terms will be one of the main objectives for the terminological study.

Our TermBank will contain terms from the dialectical vocabulary in the Georgian language. These materials will be placed according to dialect as fields and sub-fields. For instance, according to the dialects Kartlian, Imeretian, Gurian, Rachvelian, etc.; according to the following fields: agricultural, construction, technical, medical, etc.; and according to the sub-fields stock-raising, vine-growing, fruit-growing, stockbreeding, etc. Thematic groups will also be separated: small livestock, large cattle breeds, kitchenware, furniture, buildings, etc..

This searching device will make it possible to search for a term according to all dialects, therefore we will be able to observe their semantical meanings.